

SPRE UN DREPT MONDIAL AL MEDIULUI ȘI AL CLIMEI. PREMISE, CĂI ȘI TENDINȚE DE DEZVOLTARE

Dr. Andrei DUȚU-BUZURA*

Abstract: *After a development that lasted over half a century, with a first peak of affirmation three decades ago (Rio, 1992) and after a period of stagnation, the international legal framework of environmental protection seems to be entering an era of relaunch and defining transformations. Imposing the Anthropocene, the affirmation of planetary limits and the accentuation of overlapping and interdependent global ecological crises (climate change, biodiversity erosion, and generalized pollution) generate a paradigm shift and an unprecedented evolution of ecological normativity towards the globalization of stakes and the universalization of responses and implications. From this perspective, first affirmed as a (global) law of the environment and the climate, with the Paris Agreement (2015) as its main hinge, the new ecological law takes shape in firm lines by structuring climate law as its driving forces, seconded by biodiversity law, both accompanied by progress in global pollution law. These trends are currently expressed through the concerns of strengthening the climate process (the Glasgow Pact of 2021, the proposal to conceive a treaty on the non-proliferation of fossil energies), the stability of the new biodiversity framework (the Kunming-Montreal Framework and the Agreement on the Conservation of Biodiversity), addressing new forms of pollution (negotiation of a new agreement on fighting plastic pollution). And all this in connection and in mutual potentialization with the momentum of the (international) climate litigation and notification of the new scientific-political concept.*

Key words: *Environment and Climate Law; Law of the Anthropocene; Climate Litigation; Planetary Limits; Sea Biodiversity Conservation; Non-proliferation of Fossil Energy; World Framework on Biodiversity; Climate Change; Plastic Pollution.*

La mai bine de 50 de ani de la începuturile sale, și cu o componentă internațională majoră, determinantă, în inițierea și evoluția sa rapidă, dreptul mediului a devenit astăzi deja o ramură a sistemului juridic și o disciplină de cunoaștere și de studiu mature¹, în plină afirmare și în concurență și dialog cu celelalte componente ale dreptului și ale științei sale. Într-adevăr, dacă acceptăm perspectiva unui rol fondator al primei conferințe a ONU privind mediul uman de la Stockholm (iunie 1972), deopotrivă prin hotărârile sale și mai ales impactul provocat în privința dezvoltărilor pertinente în contextul regional și național, putem afirma că dreptul mediului s-a născut și a evoluat în primul rând în ipostaza sa de drept internațional, de la unul privind mediul, la altul al protecției mediului ori chiar pentru

* Conf. univ., Facultatea de Administrație Publică, S.N.S.P.A.; andrei.dutu@administratiepublica.eu

¹ Gérard Monédiaire, *Théorie du droit de l'environnement*, în „Revue Juridique de l'Environnement”, nr. 1/2023, p. 167.

mediu, spre a ajunge în prezent, ca răspuns la marile provocări ecoclimatice, la stadiul de drept al mediului și al climei. Desigur, particularitățile problematicii ecologice și a marilor sale componente, precum clima, biodiversitatea, poluarea generalizată, confirmă domeniului o tendință de drept global, chiar planetar, cu vocație intrinsecă de a-și declina obiectivele în formele specifice de afirmare și realizare la nivel regional, național și local. „Piramidal” în privința construcției normative, global ca spațiu de sesizare a provocărilor esențiale în care se implică și pluridisciplinar în privința răspunsurilor pe care le oferă, dreptul mediului rămâne unul prin excelență internațional în datele sale fundamentale și își păstrează și chiar amplifică o atare vocație. De aceea, analiza stării domeniului și surprinderea tendințelor sale de dezvoltare înseamnă implicit o evaluare a întregii materii a dreptului mediului și desprinderea concluziilor de etapă.

Pornind de la aceste repere preliminare, încercăm să surprindem principalele noi aspecte ale conținutului laboratorului de reflecție, preocupări și reglementări aferente domeniului.

1. Considerente preliminare

În relativ scurta sa istorie de până acum, dreptul internațional al mediului a cunoscut mai multe etape în dezvoltarea lui, în consonanță cu evoluția preocupărilor privind protecția mediului, receptarea și exprimarea lor specifică în cooperarea și reglementarea juridică interstatală pertinentă². Geneza sa ne arată o construcție normativă ce a urmat inițial două logici distincte: pe de o parte, o reglementare bilaterală și multilaterală, iar pe de alta una sectorială și globală. Totodată, am asistat la sistematizarea unui interes universal pentru protecția juridică a mediului și a componentelor sale principale, care a crescut în consistență și a reușit să se impună în cele din urmă ca un reper esențial. În ultimele decenii, odată cu emergența și afirmarea crizelor ecologice globale, precum schimbarea climatică, erodarea biodiversității ori poluarea generalizată, și în siajul unui atare trend, se afirmă un fenomen de globalizare normativă accelerată, apărut inițial ca un corolar al caracterului transversal al problemelor ecologice și impulsivat ulterior de planetizarea provocărilor ecologice. Acesta s-a exprimat în plan convențional prin adoptarea, la sfârșitul veacului al XX-lea, a o serie de acorduri internaționale complexe, constituite din convenții-cadru urmate și completate prin protocoale adiționale succesive de dezvoltare și aplicare (ca, de exemplu, Convenția de la Viena privind protecția stratului de ozon din 1985, Convenția privind biodiversitatea și Convenția-cadru privind schimbările climatice, ambele din 1992). Evoluția spre o reglementare transversală a fost însoțită și de consacrarea noțiunii de dezvoltare durabilă³. Ultima etapă, în curs de dezvoltare, are ca pivot Acordul de la Paris privind

² Mircea Duțu, *Dreptul internațional al mediului*, Editura Economica, București, 2004, p. 61 și urm.

³ P. Talla Takoukam, *Contribution aux réflexions sur l'évolution contemporaine du droit international de l'environnement*, în: „Droit, humanité et environnement. Mélanges en l'honneur de Stéphane Doumbé-Billé”, Editions Bruylant, Bruxelles, 2020, p. 163 și urm.

clima (2015) și urmările punerii lui în aplicare, noul cadru global de acțiune pentru biodiversitate și o serie de evoluții în planul preocupărilor vizând combaterea și gestionarea efectelor unor forme de poluare globale. Toate acestea se circumscriu orizontului prefigurării unui nou drept internațional al mediului și climei, caracterizat prin caracterul universalizării actorilor implicați (sistemul ONU, marea majoritate, dacă nu cvasitotalitate, a statelor, întreprinderi, societate civilă etc.), globalizarea acțiunii aferente elaborării și aplicării sale și planetizarea obiectivelor asumate⁴.

2. Relansarea sub impusul crizelor ecologice globale

Considerat ca principal răspuns al comunității internaționale la marile probleme ecologice manifestate începând cu a doua jumătate a secolului al XX-lea, dreptul internațional al mediului reprezintă astăzi unul dintre domeniile cele mai dinamice ale dreptului internațional public, aflat în plină ascensiune. Impus în viața internațională cu precădere odată cu prima conferință mondială a ONU privind mediul uman de la Stockholm (iunie 1972), el a cunoscut o primă etapă majoră în dezvoltarea sa prin hotărârile și documentele adoptate în cadrul conferinței ONU de la Rio privind dezvoltarea durabilă (iunie 1992), consolidate prin contribuțiile reuniunilor care au urmat, fiind marcat apoi mai ales de evoluțiile aferente constituirii dreptului internațional al climei, marcate în ultima perioadă de Acordul de la Paris din 2015 și a urmărilor sale. După o istorie de numai o jumătate de secol, el cuprinde peste 1300 de tratate multilaterale, deopotrivă unele dintre ele sectoriale (privind reglementarea biodiversității, schimbării climatice, poluării marine, produselor chimice etc.), altele transversale (evaluarea impactului de mediu, accesul la informația ecologică) în oglindă cu o impresionantă dezvoltare a structurilor convenționale (Conferința Părților, organe științifice, secretariate, mecanisme financiare ș.a.). În pofida acestor dezvoltări normativo-instituționale și a unor succese în aplicare (precum restaurarea în curs a stratului de ozon), se apreciază că dreptul internațional al mediului, devenit și al climei, s-a dovedit în general incapabil să pună capăt sau să diminueze suficient impacturile crescânde ale activităților umane asupra integrității planetare, inclusiv a stabilității sistemului climatic. Marcat din ce în ce mai mult de intrarea în și manifestările erei antropocenului, el presupune eforturi intense de dezvoltare adecvată și aplicare efectivă spre a răspunde agravării crizei ecoclimatice și exigențelor interdependenței pluriscalare a proceselor, constituanților și elementelor sistemului terestru⁵. Pentru prefigurarea noii sale etape de dezvoltare a sa, cu obiective noi, suplimentare, dimensiuni calitative superioare de concepție și implementare, se impune, înainte de toate, un bilanț al dezvoltărilor înregistrate și deficiențelor manifestate, urmat de întocmirea unei baze comune de plecare și structurarea pistelor posibile și necesare de evoluție imediată și etalate temporal.

⁴ Mircea Duțu, *Dreptul climei. Regimul juridic al combaterii și atenuării încălzirii globale și adaptării la efectele schimbărilor climatice*, Editura Universul Juridic, București, 2021, p. 328 și urm.

⁵ Sandrine Maljean-Dubois (coord.), *Livre blanc sur l'anthropocène*, l'Association de droit international (ADJ/ILA), Paris, 2023, p. 14.

2.1. Dezvoltări semnificative și evoluții notabile

O analiză sintetică a conținutului ansamblului reglementar în materie, proteiform ca natură juridică (de la norme imperative, obligatorii, de *hard* și de *soft law* la recomandări, declarații, memorandumuri, programe și planuri de acțiune, angajamente ferme și voluntare) degajă concluzii importante, reținute și relevante ca atare de diversele studii întreprinse în domeniu.

2.1.1. Prima constatare incontestabilă la acest capitol se referă la înțelegerea comună, cu valoare de consens științific, privind degradarea mediului planetar și necesitatea unei cooperări internaționale, permanente, adecvate și cât mai eficiente, conform unor reguli juridice bine determinate, articulate și riguros urmate. Marile convenții-cadru, vizând probleme globale precum prezervarea biodiversității sau combaterea schimbării climatice, au condus la construirea de sisteme reglementar-instituționale, cu vocație universală și care instituie o guvernanta mondială în materie. Așa, de exemplu, Convenția-cadru a Națiunilor Unite privind schimbările climatice din 1992 exprimă, înainte de toate, recunoașterea de către comunitatea internațională a unei noi probleme ecologice de amploare planetară, precum și voința colectivă a celor 197 state-părți de a o lua în considerare și a o trata ca atare și în toată complexitatea sa⁶. Se adaugă apoi emergența unui ansamblu de obligații de *due diligence*/obligația statelor de a preveni daunele de mediu (interdicția abuzului de drept în materie) ca un soclu al dreptului internațional al mediului, construit cu precădere pe cale cutumiară. Concept-cheie al domeniului, el reprezintă unul dintre principalii vectori ai consolidării obligațiilor de vigilență și de prevenire ce revin statelor în privința protecției mediului. Pe lângă încheierea de tratate referitoare la aspecte diverse ale conservării biosferei, care enunță mai ales obligații de prevenire, se dezvoltă o jurisprudență internațională care, degajând din practica statelor o obligație generală de *due diligence*, a înscris solid principiile prevenirii și precauției în dreptul internațional general și în dreptul internațional al drepturilor omului.

Recunoașterea juridică internațională a unei asemenea obligații a fost confirmată în mod explicit prin hotărârea Curții Internaționale de Justiție (CIJ) pronunțată în 2010 în cauza *Uzinelor de celuloză și hârtie pe fluviul Uruguay* (Argentina c. Uruguay), cu precizarea că se referă în special la obligația oricărui stat de a veghea ca activitățile ce se desfășoară pe teritoriul său ori sub jurisdicția sa să nu cauzeze daune sensibile mediului altor state. Chemată să se pronunțe asupra liceității construcției pe malul uruguaian al fluviului Uruguay, la frontiera cu Argentina, a două uzine de fabricare a celulozei, instanța internațională de la Haga a subliniat în jurisprudența sa că „principiul prevenirii, ca regulă cutumiară, își găsește originea sa în diligența cerută (*due diligence*) statului pe teritoriul său”; ea are drept consecință faptul că „statul e ținut să aplice toate mijloacele aflate la dispoziția sa

⁶ Olivier Dupéré, *Une introduction: brèves réflexions générales sur la partie de la Convention-cadre des Nations Unies sur les changements climatiques*, în: C. Pomart, O. Dupéré (dir.), „Changements climatiques, dérèglements juridiques?”, Institut Francophone pour la Justice et le Démocratie, 2023, p. 16.

pentru a evita ca activitățile ce se derulează pe teritoriul său, ori pe oricare spațiu aparținând de jurisdicția sa, să nu cauzeze un prejudiciu sensibil mediului dintr-un alt stat”. Această constatare și afirmare, potrivit căreia statelor le revine o obligație generală de *due diligence*, au reprezentat punctul de plecare a unei evoluții rapide a dreptului internațional al mediului care, în scurt timp, a modificat atât importanța cât și natura obligațiilor de prevenire și de vigilență convenite statelor în privința protecției mediului. Așa cum s-a remarcat în doctrină, menționată de atunci în mai multe decizii ale jurisdicțiilor internaționale competente pronunțate în soluționarea unor diferende pertinente între state, respectiva obligație generală s-a impus în mod progresiv ca un principiu matricial al dreptului internațional al mediului, din care se deduc noi obligații specifice și complementare. Ea e însoțită, mai întâi, pentru fiecare stat, așa cum se arată în jurisprudența fondatoare, de necesitatea nu numai de a adopta normele și măsurile adecvate, ci și de a exercita un anumit grad de vigilență în aplicarea lor, precum și controlul administrativ al operațiunilor publice și private, de exemplu asigurând supravegherea activității întreprinderilor de acești operatori. Statele trebuie să vegheze ca, pe teritoriul lor, ori de aici, să nu fie întreprinse activități prejudiciabile pentru mediul altor state ori al zonelor care nu aparțin nici unei jurisdicții naționale (marea liberă, zona internațională a fundurilor marine, spațiul extraatmosferic). Obligația de *due diligence* impune, de asemenea, așa cum a arătat Tribunalul Internațional pentru Dreptul Mării (TIDM) într-un aviz din 2015 privind pescuitul ilicit, nedeclarat și nereglementat, nu numai ca statele să se înzestreze cu o legislație adecvată pentru a descuraja și controla activitatea operatorilor publici și privați, ci și să prevadă sancțiuni suficient de disuasive în caz de nerespectare a reglementărilor stabilite.

Alături de supravegherea de către stat a activităților plasate sub controlul său, obligația de a legifera și de a sancționa conduitele nediligente, printre valențele obligației de *due diligence* regăsim, de asemenea, realizarea unui studiu de impact de mediu înainte ca o activitate susceptibilă să cauzeze o daună de mediu transfrontieră importantă să fie autorizată. În acest sens, Curtea Internațională de Justiție a precizat în hotărârea sa din 2010 deja invocată că efectuarea unui atare studiu face parte din obligațiile cutumiare ce revin statelor; în plus, în hotărârea sa din 16 decembrie 2015, pronunțată în cauzele conexe „Unele activități desfășurate de Nicaragua în regiunea frontalieră” (Costa Rica c. Nicaragua) și „Construirea unei rute în Costa Rica de-a lungul fluviului San Juan” (Nicaragua c. Costa Rica), s-a precizat că asemenea studii trebuie să fie realizate pentru „întreaga activitate”, chiar cea neindustrială, susceptibilă să aibă un impact transfrontier important asupra mediului. Pe un atare temei, Costa Rica a fost condamnată pentru faptul de a nu fi asigurat efectuarea unui studiu de impact anterior construcției unei rute de mai multe sute de kilometri de-a lungul fluviului San Juan, frontalier cu Nicaragua.

Spre a obliga fiecare stat să respecte principiul prevenției, *due diligence* impune și o atitudine precaută, așa cum reiese din avizul consultativ din 11 februarie 2011 al Camerei pentru reglementarea diferendelor relative la fundurile marine a

TIDM relativ la obligațiile statelor care patronează persoane ce desfășoară activități de prospecțiune ori de exploatare în zona internațională a fundurilor marine. S-a subliniat astfel că „e adecvat să se sublinieze că abordarea precaută face parte integrantă din obligațiile de diligență care incumbă statelor... Ea cere acestora să ia toate măsurile apropiate în scopul de a preveni daunele. Această obligație se aplică situațiilor în care probele științifice referitoare la amploarea și la efectele negative eventuale ale activităților vizate sunt insuficiente, ori când există indicii plauzibile de riscuri potențiale. Un stat care patronează nu și-a îndeplinit obligația de diligență cerută dacă nu a ținut cont de aceste riscuri. În consecință, a nu ține cont de riscuri ar echivala cu a nu respecta abordarea precaută”. Structurată într-o formulă piramidală în jurisprudența internațională, obligația de *due diligence* se declină în principii (prevenire, precauție) din care sunt decelate reguli mai particulare (obligația de a veghea, de a controla, a sancționa, de a realiza studii de impact, de a informa și de a se consulta cu alte state etc.)⁷.

Se remarcă apoi o importantă *dezvoltare cantitativă* a obligațiilor convenționale, în condițiile în care estimările în domeniu indică faptul că numărul tratatelor internaționale multilaterale cu privire la mediu, fie în totalitatea lor, fie care cuprind una sau mai multe dispoziții, depășește 500. Acestei cifre i se adaugă circa 900 de tratate bilaterale, ample care încă nu se bucură de un caracter universal, persistând multe lacune ce nu pot fi acoperite la nivel național și care necesită reglementări interstatale pertinente și eficiente.

Totodată, asistăm la cristalizarea și afirmarea unor arii generale de reglementare, dominate de principii particularizante și cu obiective specifice, dar recurgându-se la abordări, mecanisme și instrumente comune de viziune și aplicare practică. Se vorbește astfel de „cadre internaționale” ori „drepturi internaționale...” referitoare la prezervarea biodiversității, prevenirea și gestionarea poluărilor globale (cu plastic, de exemplu) ori combaterea schimbării climatice, cu tendințe mai mult sau mai puțin evidente de autonomizare și afirmare specifică. Un exemplu elocvent îl constituie, în acest sens, dreptul internațional al climei, dezvoltat sub presiunea descoperirilor științifice și a realităților ecoclimatice, în urma negocierilor internaționale inițiate în 1989, și care se desfășoară, în mod sistematic, în contextele convenite până astăzi.

Expresie juridică a provocării existențiale generate de schimbarea climatică, acesta a cunoscut mai multe etape în formarea și afirmarea sa, mobilizând în mod constant tehnica convențiilor-cadru, protocoalelor adiționale, acordurilor politice și a angajamentelor voluntare. S-a impus în acest fel modelul reglementar al stabilirii unui cadru juridic inițial care fixează marile principii de acțiune și obiectivele esențiale, care orientează cooperarea ulterioară a statelor menită să definească pe etape evolutive prioritățile concrete și mijloacele juridice de realizare a lor. Prin excelență cu un caracter global, integrativ și prioritar, dreptul internațional al

⁷ Mircea Duțu, *Dreptul mediului și al climei*, vol. I, *Partea generală*, Editura Universul Juridic, București, 2022, p. 535 și urm.

schimbării climatice tinde să domine evoluția domeniului juridic de apartenență și chiar să marcheze notabil progresul ramurii generale de încadrare tematică.

Cu privire particulară la identificarea și precizarea obligațiilor ce revin statelor în materie climatică, dar nu fără nicio relevanță în contextul general al dreptului internațional al mediului, un rol deosebit va reveni așteptatului aviz solicitat în această privință Curții Internaționale de Justiție (CIJ).

Într-adevăr, printr-o rezoluție (A/RE/77/276) din 29 martie 2023, Adunarea generală a ONU a sesizat instanța de la Haga cu o cerere de aviz consultativ privind obligațiile ce revin statelor în materie climatică. Documentul onusian, susținut de peste 130 de state, a fost adoptat prin consens, la inițiativa statului insular Vanuatu, deja confruntat în mod direct și dramatic cu consecințele încălzirii globale, în frunte cu ridicarea nivelului mărilor și oceanelor. Consensul științific asupra problemei ecoclimatice (fondat în special pe rapoartele periodice și cele speciale elaborate și publicate de IPCC) a contat în acest demers și își va găsi ecoul necesar în dezbaterile aferente, iar avizul instanței internaționale de la Haga este așteptat în 2024. Rezoluția ridică două chestiuni, cărora Curtea e ținută să le ofere răspunsuri pertinente: prima se referă la „obligațiile ce incumbă statelor în ceea ce privește protecția sistemului climatic și a altor componente ale mediului contra emisiilor antropice de gaze cu efect de seră pentru statele și generațiile prezente și viitoare”; cea de-a doua privește „consecințele juridice pentru statele care, prin acțiunile ori omisiunile lor, au cauzat daune semnificative sistemului climatic și altor componente ale mediului, față de state” (în special micile state insulare în curs de dezvoltare care sunt lezate ori atinse prin efectele nefaste ale schimbărilor climatice) și față de popoarele și de indivizii generațiilor prezente și viitoare” afectate de respectivele efecte.

Așadar, se așteaptă ca, prin răspunsul său, Curtea să aducă o serie de clarificări privind obligațiile juridice internaționale pertinente existente⁸. Ca prim aspect, din toate textele internaționale aferente (în mod evident începând cu Convenția-cadru privind schimbările climatice din 1992) CIJ va trebui să identifice și releve pe cele care conțin veritabile obligații în materie ecoclimatică în sarcina statelor și cele care se limitează la a fixa principii și obiective ori la a formula recomandări, excluzând orice angajament constrângător. O operațiune necesară în condițiile în care, potrivit unor estimări, există peste 500 de tratate și alte acorduri internaționale, dintre care 300 au un caracter regional. Un secund aspect se referă la faptul că, printre obligațiile ce leagă statele, Curtea va fi ținută să distingă pe cele fondate pe un act internațional față de care statul e parte de cele care rezultă din principiile generale sau din dreptul internațional cutumiar și, în egală măsură, să determine dacă sunt obligații de „diligență rezonabilă” (*due diligence*) sau numai expresii ale principiului prevenirii daunelor aduse mediului sau ale îndatoririi de cooperare.

Abundența *dreptului suplu* [reprezentat de decizii ale conferințelor părților la convențiile aferente domeniilor de reglementare, declarațiile și planurile de acțiune

⁸ Jean-Cristophe Duhamel, Gislain Poissonnier, *Vers un avis de la C.I.J. sur les obligations des États en matière climatique*, în „Recueil Dalloz”, 22 iunie 2023, p. 1216.

internațională – începând cu ecuația inițială de la Stockholm din 1972 și continuând cu celebrele Declarații de principii de la Rio privind mediul și dezvoltarea durabilă și Agenda 21 din 1992 –, Obiectivele dezvoltării durabile (ODD) din 2015, rezoluțiile adoptate de organizațiile internaționale] și strânsa interacționare și interdependență dintre acesta și obligațiile internaționale convenționale reprezintă o altă dimensiune definitorie a dreptului internațional al mediului. Mai mult decât atât, tranziția în curs de la dreptul internațional onusian postbelic la noul drept internațional, de factură globală, se exprimă cu elocvență în materie, având în vedere și natura mondială, comună și devenită existențială a problematicii ecologice, cu pivotul său schimbarea climatică, Acordul de la Paris privind clima din 2015 dobândind într-un atare context valoare de matrice și reper pentru evoluțiile pertinente. Nu în ultimul rând, este de observat și recunoașterea juridică internațională a necesității de a percepe pozițiile și de a exprima și interesele prioritare ale celor care sunt deosebit de vulnerabili la atingerile aduse mediului și la dereglările climatice și de a ține seama de incapacitatea statelor de a respecta și proteja drepturile umane în acest context (precum, de exemplu, principiile 20, 21 și 22 din Declarația de la Rio din 1992; recunoașterea principiului de echitate intergenerațională al dezvoltării durabile – ca „a răspunde nevoilor prezentului fără a compromite capacitatea generațiilor viitoare a răspunde la cele ale lor” –, echității intrageneraționale, responsabilităților comune dar diferențiate a statelor în dreptul climei, admițându-se astfel că toate statele nu sunt într-o situație similară și nu trebuie tratate ca atare, recunoașterea explicită a importanței de a acorda o prioritate particulară nevoilor statelor mai puțin dezvoltate și mai vulnerabile pe planul mediului ș.a).

3. Avansul unui contencios climatic internațional

Unul dintre instrumentele de realizare a dreptului climei, inclusiv în dimensiunea sa internațională, aflat în plin având, îl constituie contenciosul climatic. În această privință, în ultima perioadă, două date-cheie trebuie să fie reținute atât la nivel mondial, cât și național: 2030 și 2050. Amândouă se află în centrul dezbaterilor în cadrul contencios: prima trimite la chestiunea contribuțiilor naționale care trebuie să fie prezentate de state părți la Acordul de la Paris; cea de-a doua se referă la strategiile de dezvoltare cu slabe emisii de GES ce se află la originea conceptului de „neutralitate climatică”. Acțiunile în justiția climatică au devenit atât de frecvente încât s-a ajuns la stabilirea de tipologii; astfel, în raport cu obiectul cauzelor promovate, două tipuri de acțiuni se înregistrează: cele care vizează o indemnizație sau compensație pentru daune și cele care caută să prevină ori să reducă o amplificare ori agravare a fenomenului încălzirii climatice. Din perspectiva jurisdicțiilor competente, se identifică litigiile climatice naționale, regionale (europene) și internaționale⁹. O atenție deosebită o are în acest context „decizia istorică” a Comitetului Națiunilor Unite pentru Drepturile

⁹ Marta Torre-Schaub, *Le contentieux climatique: du passé vers l'avenir*, RFDA, ianuarie-februarie 2022, p. 75 și urm.

Omului (CNUDO), pronunțată la 21 iulie 2022, în cauza *Daniel Billy ș.a. c. Australia* (com. nr. 3624/2019), cu repercusiuni considerabile asupra contenciosului climatic internațional¹⁰. Pe fond, prin această jurisprudență, Comitetul a făcut pasul decisiv în materie, depășind hotărârile anterioare din cauzele *Teitiota* (CDH, *Ioane Teitiota c. Noua Zeelandă*, decizia din 24 octombrie 2019, com. nr. 2728) și *Sacchi* (Comitetul pentru drepturile copilului, *Chiara Sacchi și al. c. Argentina*, decizia din 11 octombrie 2021, com. nr. 106/2019) prin condamnarea pentru prima dată a unui stat pe motivul inacțiunii sale față de consecințele schimbărilor climatice suportate de reclamanți și încălcarea, pe această cale, a obligațiilor în materie de drepturi umane din cauza dereglărilor climei. În privința reparațiilor, chiar dacă s-a abținut să ordone statului pârât să adopte măsuri de reducere a emisiilor de gaze cu efect de seră, care ar fi fost totuși indispensabile rezolvării durabile a problematicii supuse atenției de către reclamanți, Comitetul a adresat veritabile injoncțiuni Australiei, departe de simpla sa putere de recomandare inițială. El a estimat că obligația de reparare efectivă rezultată din articolul 2 al Pactului privind drepturile civile și politice din 1966 impune în speță statului să furnizeze o compensație adecvată pentru daunele suportate, să angajeze consultări cu solicitanții pentru a evalua nevoile lor, să continue eforturile de securizare a existenței acestor comunități pe terenurilor lor și să supravegheze eficiența măsurilor

¹⁰ Reclamanți sunt 8 adulți și 6 copii rezidenți pe mai multe insule ale strâmtorii Torres, situate între Australia și Papua Noua Guinee și atașate statului australian Queensland. Comunitatea autohtonă căreia îi aparțin se numără printre cele mai vulnerabile la efectele schimbării climatice care amenință insulele ca atare, dar și ecosistemele costiere și resursele naturale terestre și maritime ce stau la baza modului lor de viață și a patrimoniului cultural aferent. Ei susțineau astfel că inacțiunea statului pârât față de încălzirea climei a pus în pericol mai multe din drepturile lor fundamentale convenționale rezultate din articolele 2, 6, 17, 27 și 24 (1) din Pact din cauza în special a consecințelor ridicării nivelului mării, creșterii incidenței inundațiilor, transformării solurilor devenite impropriei cultivării lor și riscului de a vedea insulele respective devenind de nelocuit în viitorul apropiat. Argumentul major al statului pârât rezidă în inadmisibilitatea cererii și incompetența Comitetului pentru a tranșa chestiunile ridicate; în acest sens, el considera mai întâi că cererea nu intră în competența materială a Comitetului, delimitată de drepturile conținute în Pactul din 1966, întrucât poartă asupra angajamentelor climatice. Organismul onusian a considerat, la rândul său, că reclamanții nu i-au cerut să constate violarea acestor tratate de mediu, ci le invocă cu titlu de interpretare a obligațiilor ce revin statului rezultate din PIDCP (§ 7.5). El a respins, de asemenea, argumentul legat de competența sa personală potrivit căruia Australia nu ar fi fost ținută ca responsabilă pentru schimbarea climatică întrucât violarea poate să rezulte din deficiențele statului în aplicarea măsurilor de adaptare ori de reducere a efectelor nefaste pe teritoriul lor. Referitor la măsurile de reducere a emisiilor de GES, Comitetul notează că, chiar dacă e dificil de definit cuantumul emis în cadrul teritoriului statal determinat, datele recente arată că Australia face parte dintre statele responsabile de cele mai puternice emisii, ceea ce îi permite să conchidă că faptele imputate cad în câmpul de jurisdicție al statului pârât. În fine, statul a contestat calitatea de victimă a reclamanților în special pentru că anumite atingeri invocate erau ipotetice. Instanța onusiană a notat, în acest sens, că aceștia se confruntă cu dificultăți deja materializate precum inundațiile ori eroziunea solului care au compromis modul lor de viață, mijloacele de subsistență și cultura lor și a invocat faptul că exigența unei violări actuale poate fi temperată atunci când riscul de atingere este eminent. Referitor la nerespectările viitoare menționate, se constată că petenții erau membrii unor comunități ce rezidau în mod istoric pe insulele respective, care nu oferă posibilitatea de relocare internă și care sunt mult expuse la efectele schimbărilor climatice. Viețile și cultura acestora depind de disponibilitatea de resurse naturale și de previzibilitate fenomenelor naturale care îi înconjoară. De aceea, ei ar fi incapabili să finanțeze măsuri de adaptare și de a se ajusta la schimbări. Această vulnerabilitate specifică implică faptul că atingerile potențiale depășesc simpla posibilitate teoretică și nu permite inadmisibilitatea cererii.

pertinente adoptate. Totodată, s-a adăugat o măsură de urmărire a executării, cerându-i-se statului australian un raport asupra măsurilor de aplicare pentru a se conforma cu decizia sa. În argumentarea soluției sale, Comitetul a respins, mai întâi, invocarea în apărare a nerespectării articolului 6, a lipsei de probare a atingerii aduse sănătății reclamanților, a pericolului fizic ori a extremei precarități ce ar amenința dreptul lor de viață și, în aceeași măsură, cererea de a ține cont de eforturile depuse de guvern pentru a împiedica degradările în cauză. Raționamentul său în acest sens este interesant, întrucât face apel la extinderea dreptului la viață spre un drept la o viață demnă, susceptibil de a fi afectat prin degradările aduse mediului, plecând de la însuși contextul tratatului, conform regulii de interpretare stipulată în art. 31 al Convenției de la Viena privind dreptul tratatelor din 1968. Se afirmă, în același timp, că fără eforturi robuste la nivel național și internațional efectele schimbării climatice sunt susceptibile să expună indivizii la încălcări ale drepturilor rezultate din prevederile art. 6. În fine, se reamintește principiul afirmat în cauza *Teitiota*, potrivit căruia riscul de submersie a unei întregi țări este un risc atât de ridicat încât condițiile de viață pe acel teritoriu ar putea deveni incompatibile cu dreptul la o viață demnă înainte chiar de concretizarea riscului. În schimb, atingerile deja suportate de reclamanți în privința vieții lor private și familiale și a distrugerii domiciliului deja survenite permit Comitetului să constate o violare a art. 17 din Pact, în măsura în care daunele de mediu amenință viața familială și domiciliul indivizilor, statele fiind ținute să adopte măsuri preventive absente în speță. A reținut atenția, în acest sens, mai ales afectarea modului de viață autohton tradițional al reclamanților. Chiar dacă se ia notă de măsurile adoptate în cele din urmă de guvern, se remarcă faptul că acestea nu au împiedicat inundarea satului și a cimitirelor ancestrale, distrugerea pădurilor tradiționale și anxietatea și depresia care au rezultat din acestea pentru pretenții. Nu în ultimul rând, s-au analizat atingerile aduse teritoriilor autohtone tradiționale ale comunităților, a căror subzistență este strâns legată de resursele naturale, ca o afectare a domiciliului determinată de schimbarea climatică. Protecția modului de viață este percepută, așadar, ca unul dintre elementele esențiale ale culturii insulelor respective, indispensabil menținerii identității sale culturale și pus în pericol de degradările mediului.

Așadar, jurisprudența în cauză marchează o etapă decisivă în întărirea legăturii dintre drepturile umane și schimbările climatice, deja consacrate în Observația Generală nr. 36 (§ 62). Utilizarea contenciosului protecției drepturilor omului continuă astfel să-și dezvolte potențialitățile sale în materie de răspundere de mediu a statelor, sub aspectul dimensiunii sale climatice, și devine o cale notabilă de explicitare a semnificațiilor și un mijloc reprezentativ de aplicare a semnificațiilor dreptului internațional al mediului și al climei.

4. Deficiențe și slăbiciuni ale dreptului internațional al mediului

O evaluare adecvată și o caracterizare cât mai exactă a stării dreptului internațional în materie de mediu și climă presupun relevarea nu numai a dezvoltărilor și progreselor sale, ci și surprinderea deficiențelor existente și a slăbiciunilor

manifestate. Analizele pertinente ne relevă, în privința celor dintâi, văzute mai ales din perspectiva exigențelor realităților ecologice acute, faptul că, cu câteva excepții, conținutul normelor dreptului internațional al mediului, inclusiv al celor care îi definesc obiectivele, nu e suficient de ambițios pentru a limita comportamentul uman în așa fel încât să se permită să salveze integritatea planetară. El rămâne, așadar, incapabil să impună și să impulsioneze reforme structurale profunde cerute de realitatea ecoclimatică, fiind lipsit de suficientă substanță normativă adecvată la momentul când ar fi urgent să se atingă un nivel de protecție cât mai ridicat posibil. I se impută apoi normativității ecologice internaționale că rămâne centrată în principal pe stat, în special în măsura în care e articulată, la fel precum corpusul mai larg al dreptului internațional public de apartenență, în jurul acestui subiect de drept internațional fundamental, preeminent, bazându-se pe structurile statale și procesele interguvernamentale pentru crearea, legitimarea, modificarea și aplicarea sa. Altfel spus, statele rămân, cel puțin formal, principalii arhitecți, agenți și actori ai dreptului internațional al mediului, situație care explică, printre altele, de ce acesta nu a reușit să cuprindă pe deplin „arhitecturi complexe ale guvernantei sistemului terestru”¹¹ ori „guvernanța sistemului terestru”¹² într-un mod care să-i permită să răspundă la provocările complexe, integrate și multiscalare ale guvernantei văzută la nivelul ansamblului terestru. Tot așa, i se reproșează faptul că vizează, în principal, promovarea intereselor socio-umane, sănătatea și bunăstarea omului, fiind criticat în acest sens că este prea antropocentric, excluzând practic alte moduri de a vedea, de a cunoaște, de a fi și de a lua în grijă ansamblul ordinului viului vulnerabil. O explicație a acestei abordări unilaterale ar pleca de la dominația de viziune a conceptului dezvoltării durabile, cu preeminența economicului și a socialului asupra ecologicului. Caracterul reduționist, reflectat prin tendința sa de a se concentra în mod unidimensional asupra mediului, ca element constituit din părți separate și neconectate, dispus în locuri geografice distincte ca obiect de reglementare, fără a-l avea în vedere din perspectiva sistemului planetar, reprezintă o altă critică adusă ansamblului normativ internațional în domeniu¹³. Așadar, dreptul internațional al mediului nu a adoptat încă, așa cum ar presupune antropocentrul, noua eră a existenței planetare, viziunea globală asupra sistemului ecoclimatic terestru în pofida argumentelor tot mai numeroase, chiar și convingătoare, provenite în special din partea științelor pământului și conceptelor precum cele de frontiere planetare, limite de aceeași anvergură, puncte de basculă, ireversibile ș.a. care s-ar impune a fi rapid integrate în sfera de abordare a dreptului mediului și a li se conferi astfel semnificațiile juridice necesare¹⁴.

¹¹ F. Bierman, R. Kim (eds.), *Architectures of Earth System Governance Institutional Complexity and Structural Transformation*, Cambridge University Press, 2020, p. 19.

¹² E. Lövbrand s.al., *Earth System governmentality. Reflections on science in the Anthropocene*, 2009, p. 13.

¹³ L. Kotzé, *Earth System Law for the Anthropocene: Rethinking Environmental Law Alongside the Erath System Metaphor*, 2020, p. 90.

¹⁴L. Kotzé, *Earth System Law Exploring New Frontiers*, în „Legal Science”, nr. 11/2022, p. 9.

Printre consecințele acestei viziuni reduționiste, unilaterale, la loc de frunte se află accentuarea și perpetuarea separării nefondate între om și natură, strâns legată de dominația absolută a concepției antropocentriste. Pe lângă aceste deficiențe „congenitale” sunt identificate și denunțate și o serie de slăbiciuni ale dreptului internațional actual al mediului care, împreună, afectează deopotrivă efectivitatea și eficiența sa. Prima ține de contextul general al dreptului internațional public contemporan operațional într-o societate mondială marcată încă de ecuația primatului principiului suveranității de stat (chiar dacă nu e absolută) și a consimțământului, ca bază a sistemului juridic internațional.

Caracterul fundamental al principiului suveranității de stat și al dreptului aferent de a exploata resursele naturale împiedică impunerea abordării de patrimoniu comun al umanității la alte zone decât cele strict menționate și reglementate în partea a XI-a a Convenției privind dreptul mării din 1982 și supraexploatarea bunurilor comune (oceanul, spațiul extraatmosferic). I se reproșează apoi a fi adesea puțin ambițios în plan normativ; în acest sens, în loc să se sprijine pe cele mai noi cunoștințe științifice disponibile, el reflectă un compromis politic al celui mai mic numitor comun între state, cu niveluri de dezvoltare diferite și preocupări diverse. Aceasta ar explica natura vagă și nedeterminată a mării majorității a regulilor (textura deschisă) a dreptului internațional al mediului și pregnanța obligațiilor atenuate (așa, de exemplu, prevedere art. 6 din Convenția privind biodiversitatea din 1992 potrivit căreia „Fiecare dintre Părțile contractante în funcție de condițiile și mijloacele ce îi sunt proprii: a) elaborează strategii, planuri ori programe naționale tinzând să asigure conservarea și utilizarea durabilă a diversității biologice ori adaptează la aceste scopuri strategice planuri ori programe existente care vor ține cont, între altele, de măsurile enunțate în prezenta Convenție ce le privește; b) integrează, în toată măsura posibilă și cum convin, conservarea și utilizarea durabilă a diversității biologice în planurile, programele și politicile sale sectoriale ori intersectoriale pertinente”). Chiar dacă referința la „cum se convine” poate reflecta necesitatea de a se ține cont de drepturile și sistemele de guvernare autohtone, dincolo de compromisul politic, acesta era și rămâne necesar spre a face față istoriei și realităților actuale în care țările dezvoltate au contribuit mai mult la degradarea mediului planetar și au beneficiat economic, în timp ce țările în curs de dezvoltare (și în special cele mai puțin avansate) care au avut un aport mai redus la daunele ecologice nu dispun de capacități și de un acces la tehnologii pentru a se dezvolta în mod durabil. În centrul acestui compromis se află, deopotrivă, poziționări divergente asupra chestiunii de a ști dacă e posibil a se ataca problemele de mediu fără ca simultan să se reducă sărăcia și să se adopte dezvoltarea durabilă – perspectivele sudului planetei privind dreptul internațional al mediului sugerează faptul că chiar dacă aceeași semnificație a termenului de *mediu* face obiectul controverselor¹⁵. Așadar, compromisul e înscris

¹⁵ K. Michelson, *Critical Approaches*, în: Daniel Bodansky, Jutta Brunnée, Ellen Hey (eds.), „The Oxford Handbook of International Environmental Law”, Oxford University Press, 2007, p. 262.

în chiar principiile sale, așa cum ne arată cel cu numărul 11 din Declarația de la Rio (1992) potrivit căruia normele de mediu ale țărilor în curs de dezvoltare nu au nevoie să fie atât de ridicate precum cele din statele dezvoltate. Totuși, o abordare a acestui aspect sub unghiul drepturilor umane ori al justiției de mediu sugerează că persoanele mai vulnerabile la daune de mediu nu sunt de acord asupra faptului că au cel puțin dreptul de a fi protejate de degradarea mediului și că au, dimpotrivă, un drept egal la demnitate umană. Nu se poate ignora nici faptul că dreptul internațional al mediului este perceput ca un ansamblu de norme, instituții și instrumente conceput spre a servi un obiectiv predeterminat și formulat într-un „limbaj managerial”. Într-un atare context, echitatea socială și aspectele politico-economice sunt adesea ignorate; adoptarea principiului dezvoltării durabile ca unul fundamental, diriguitor și dominant marchează din plin conținutul reglementărilor și semnificațiile conceptelor operaționale, apropiate de o abordare antropocentrică, de *business as usual*, incapabilă a conduce la o ameliorare substanțială și o transformare ecologică, radicală, a modelelor de producție și de consum. În cele din urmă, se ajunge chiar la reproșuri de complicități cu injustițiile ecoclimatice și de o viziune tributară tezei unei naturi ca resursă pentru producerea de bogății, ce permit societăților să se dezvolte continuu, iar degradarea mediului tratată ca o externalitate economică, menită a fi gerată prin regimuri speciale¹⁶.

În conexiune cu o atare perspectivă, la rândul-i, dreptul economic internațional integrează reguli de protecție a mediului, gerându-se astfel o punte care nu trebuie să devină dominantă, ci să rămână una de conexiuni și vecinătăți punctuale. Se remarcă și o incapacitate a dreptului internațional al mediului de a impune actorilor nestatali obligații directe și slaba reglementare a activităților economice distructive pentru mediu, în special cele desfășurate de întreprinderile transnaționale ori cele de stat producătoare de petrol, gaze naturale și de cărbune (combustibili fosili). Tot la capitolul deficiențe se înregistrează și constatarea absenței oricărui instrument manifest ecocentric, unul axat pe protecția integrității sistemului terestru într-un mod global ori semnificativ. Se adaugă aceluiași registru o compartimentare/fragmentare a sa și prin instituții atomizate (climă/biodiversitate/ozon, deșertificare/produse chimice) și conflicte potențiale în aplicarea regimurilor pertinente (de exemplu, exploatare minieră în apele adânci contra tranziției energetice, nevoia crescândă de metale rare versus conservarea biodiversității, dezvoltarea energiilor renovabile contra conservării biodiversității, bioenergie versus securitate alimentară). El nu a fost conceput precum un *corpus* juridic spre a governa „interdependențele guvernantei sistemului terestru”, astfel încât regimurile sale fragmentate nu fac adesea decât să conducă la o deplasare a problemelor. În fine, să nu uităm caracterul limitat al eficacității și aplicării sale în sistemele naționale de drept și rolul relativ scăzut în structura coerentă, de sistem, a dreptului mediului și al climei.

¹⁶ M.A. Young, *Fragmentation*, în: L. Rajamani, J. Peel (eds.), „The Oxford Handbook of International Environmental Law”, 2nd edition, Oxford University Press, 2021, p. 85.

5. Tendințe de dezvoltare

O atare stare de lucruri, dominată de deficiențe reglementare și slăbiciuni în concepere și aplicare, presupune o reevaluare a capacităților disponibile și intensificarea preocupărilor și eforturilor de transformare a dreptului internațional al mediului în dreptul mondial al mediului și climei. Primul motiv al acestei necesare veritabile „revoluții juridice” ține chiar, și înainte de toate, de agravarea amenințărilor ecologice globale, devenite existențiale; și aceasta în condițiile în care schimbarea climatică e deja o realitate cu consecințe ireversibile – frontierele planetare sunt pe cale a fi depășite una după alta și punctele critice de asemenea – riscuri de efecte în cascadă/domino, presiuni crescânde de dezvoltare a tehnicilor de geoingenierie ș.a., iar acțiunea radicală de combatere (atenuare și adaptare) a sa constituie o urgență absolută, recunoscută oficial dar neurmată în practică. Se adaugă, în aceeași perspectivă a accelerării și depășirii limitelor planetare, alte provocări, precum erodarea biodiversității, schimbarea utilizării terenurilor, gestiunea necorespunzătoare a apei dulci, perturbarea fluxurilor biogeoclimice, acidificarea oceanelor, poluarea generalizată ș.a.

Niciodată amenințările care poartă asupra mediului, și prin extensie, asupra sănătății umane, nu au fost atât de numeroase și de serioase; din cauza consecințelor pe termen lung, fără a mai vorbi de ireversibilitatea lor, ele au un impact asupra omului și a celorlalte ființe, dar și a generațiilor lor viitoare. Totodată, toate aceste amenințări ecologice existențiale au caracter mondial: păsările și mamiferele migratoare, norii radioactivi, mările negre, ploile acide, produsele chimice, cele din plastic, metalele grele etc. nu respectă frontierele naționale, cu impacturi ce se potențializează reciproc, în cascadă, asupra ansamblului terestru. Tocmai de aceea întreaga planetă, inclusiv dreptul, a intrat deja în epoca antropocenului, cu consecințele implacabile ale acestei situații¹⁷. O regândire a viziunii asupra planetei astfel impusă presupune considerarea sa ca un sistem complex, care cunoaște transformări sistemice durabile, în mare parte incerte, în măsura în care el sintetizează interconexiunile tuturor elementelor biologice și umane ce constituie împreună un singur și același ansamblu. Sistemul natural și cel social sunt indisolubile și formează unul nou, în care clivajul tradițional a dispărut, iar interacțiunile și interdependențele fac obiectul ecologiei, devenită știința dominantă a contemporaneității. Așadar, omul, societatea, civilizația umană devin parte integrantă a sistemului terestru și dincolo de ecuația clasică de „stăpân și posesor” într-o relație de superioritate și subordonare. Abordarea presupusă de antropocen ca viziune și concept pe cale de afirmare ne-ar permite astfel să ne situăm în reflecția

¹⁷ Provenit din greaca veche, în care *anthropos* semnifică „ființă umană” și *kainos* „nou”, *antropocenul* poate fi definit ca „noua eră a omului”. Istoria Terrei este divizată în ere, epoci sau vârste geologice, astăzi trăind (oficial) încă în era cenozoică, perioada cuaternară și epoca holocen. Suntem, așadar, pe cale de a ieși din aceasta din urmă, întinsă pe ultimii 11.000–12.000 de ani și în timpul căreia temperaturile clemente au permis dezvoltarea speciei umane și înflorirea civilizației sale, până la a se afirma astăzi ca o veritabilă forță ecologică, transformatoare a sistemului planetar (litosferă, atmosferă, biosferă, hidrosferă).

aferentă pe o nouă scară temporală (timp geologic) și geografică (planetară). Fără îndoială, intrăm într-o perioadă de incertitudini, marcată de schimbări de mare anvergură, în mare parte reversibile dar și imprevizibile. Schimbările pe care le implică sunt, la rândul lor, neliniare, odată ce frontierele planetare ori unele puncte critice vor fi (sau deja sunt!) depășite. În consonanță cu aceste mutații econaturale majore, „noua eră” demonstrează, mai mult ca niciodată, și caracterul interdependent al provocărilor guvernantei sistemului terestru și, în consecință, necesitatea unei cooperări internaționale crescânde, precum și necesitatea pentru drept, în special la nivel internațional, de a funcționa într-un mod cât mai adecvat și mai eficient în consonanță cu exigențele și dimensiunile agravării crizei socio-ecologice și intensificării interdependențelor pluriscalare ale proceselor, constituenților și elementelor sistemului terestru. În același timp, tranziția ecologică declanșată presupune pentru desăvârșirea transformărilor radicale și profunde pe care le implică și o „revoluție juridică” cu expresii specifice și în planul dreptului internațional al mediului, constând, într-o primă etapă, în ajungerea sa la stadiul deplin de drept al „mediului și climei”.

5.1. Contribuții la recunoașterea a noi drepturi ale mediului.

Dreptul internațional, în frunte cu cel onusian, în dimensiunea sa ce propune numai recomandări, continuă să joace un rol important în cristalizarea recunoașterii și garantării a noi drepturi fundamentale aferente mediului, precum accesul (dreptul) la apă și dreptul la o climă stabilă. Referitor la cel dintâi, se invocă începuturile prin prima conferință a ONU consacrată apei de la Rio del Plata (Argentina) din 1977, apoi Conferința de la Rio din 1992 privind dezvoltarea durabilă, observând că anul 2010 constituie momentul de răscruce în care Adunarea Generală și Consiliul Drepturilor Omului ale Națiunilor Unite (CDOUN), prin documentele adoptate, au lansat un apel internațional pentru protejarea dreptului la apă potabilă și la asanare, reiterat apoi în mod constant¹⁸. Este vorba de „a permite fiecăruia să aibă acces, fără discriminare, în mod fizic și la un cost abordabil, la o aprovizionare suficientă cu apă salubră și de calitate acceptabilă pentru utilizările personale și domestice”¹⁹. În urma acestui demers, experți independenți și raportori speciali ai CDOUN acționează la identificarea elementelor componente ale unui atare drept, inclusiv din perspectiva și în conexiune cu datele existente și evoluțiile posibile în planul constituțiilor și legislațiilor naționale, ori cu percepțiile jurisprudenței pertinente. Sub aspect operațional, Agenția dezvoltării durabile a ONU pentru 2030 din 2015 precizează sub forma unuia din aceste obiective care presupune poziționare accesului la apă în centrul politicilor publice și de a crește astfel vizibilitatea și statutul său. Accesul la apă se numără, de asemenea, printre valorile care se consideră esențiale pentru a asigura deplina exercitare a unui mare număr al drepturilor umane. Această legătură

¹⁸ Laurence Boisson de Chazournes, *L'eau en droit international: entre singularité et pluralité*, Collège de France/Fayard, Paris, 2023, p. 45–47.

¹⁹ Résolution 70/169 (2015) de l'Assemblée générale des Nations unies, „Les droits de l'homme a l'eau potable et a l'assainissement”, réf. A/RES/70/169, 17 decembrie 2015, p. 4.

intrinsecă se relevă sub diferite fațete, mai evidentă fiind cea întreținută cu sănătatea, mediul propriu-zis, cultura și demnitatea umană. Hotărârile diverselor organisme de protecție a drepturilor omului pun în evidență numeroase asemenea conexiuni. Astfel, Comisia și Curtea interamericană a drepturilor omului au subliniat că dreptul la existență al membrilor populațiilor autohtone era pus în pericol dacă acestea nu ar putea să se bucure de terenurile lor tradiționale și de resursele naturale, printre care și cele de apă.

Comisia africană a drepturilor omului, la rândul său, a recunoscut legătura între dreptul de acces la sursele de apă și respectarea libertății religioase; ea a subliniat, de asemenea, că dreptul la sănătate nu poate fi satisfăcut dacă statul nu veghează ca sursele de apă să nu fie degradate. Totodată, Curtea Europeană a Drepturilor Omului (CEDO), în jurisprudența sa, a estimat că poluarea apei interferează cu viața privată și familială a unei persoane întrucât aduce atingerea bunăstării sale²⁰. În fine, Comitetul pentru Drepturile Omului al ONU, într-o Observație privind dreptul la viață, a considerat că furnizarea de bunuri și servicii esențiale precum cele de apă permite respectarea dreptului la viață în demnitate²¹; același organism a invocat apoi importanța dreptului unui individ de a fi informat și de a participa la luarea deciziei publice înainte ca un stat să autorizeze un proiect economic susceptibil să ocazionaizeze efecte negative asupra resurselor de apă²².

5.2. *Un posibil acord internațional privind limitele planetare.*

Așa cum s-a subliniat în doctrină, teoria (conceptul) limitelor planetare ar putea servi de „ghid normativ” al dreptului internațional în favoarea protecției proceselor biofizice esențiale menținerii vieții și dezvoltării societăților contemporane. Orientarea în acest sens a regulii provenite din diverse ramuri de drept internațional devine necesară, în condițiile în care acestea reflectă insuficient asemenea exigențe. Astfel, o normă juridică universală ar trebui să recunoască faptul că aceste condiții caracteristice ale holocenului sunt indispensabile existenței civilizației umane contemporane și indivizilor, că menținerea acestora constituie un prealabil al realizării altor obiective precum reducerea sărăciei ori creșterea economică, ori a consacra în final salvagardarea lor ca obiectiv comun și intensificator. Unii autori au formulat chiar diverse propuneri de mijloace pentru integrarea acestui obiectiv fundamental în dreptul internațional²³. Nu în ultimul rând, o atare teorie ar putea permite reînnoirea interpretării normelor internaționale existente (concepte, principii

²⁰ Résolution 70/1 (2015) de l'Assemblée générale des Nations unies, „Transformer notre mode: le Programme de développement durable à l'horizon 2030”, réf. A/RES/70/1, ODD n. 6, 25 septembre 2015, p. 15.

²¹ Ca, de exemplu, cauzele CEDO: *Tătar c. România*, nr. 67021/01, hotărârea din 27 ianuarie 2009; *Dubetska și alții c. Ucraina*, nr. 30499/03, hotărârea din 10 februarie 2011; *Dzeniyuk c. Ucraina*, nr. 42488/02, hotărârea din 4 septembrie 2014.

²² Comité des droits de l'Homme, Observation générale no. 36, articolul 6: dreptul la viață, ref. CCPR/C/GC/36, 3 septembrie 2019, p. 6–7.

²³ Claire Malwé, *Faut-il un traité sur les limites planétaires?*, în: S. Maljean-Dubois (dir.), „La définition des «limites planétaires». Quelles implications pour le droit et la gouvernance internationale?”, Editions A. Pedone, Paris, 2023, p. 11 și urm.

ori obligații juridice) față de cunoștințele științifice aduse de limitele planetare. În acest sens, cu titlu de exemplu, este citată o prevedere din Convenția privind dreptul mării (1982) care stabilește în sarcina statelor „a lua măsurile necesare pentru a preveni, reduce și controla poluarea marină”; semnificațiile unei atare obligații s-ar putea astfel dezvolta printr-o interpretare în perspectiva limitelor planetare privind poluarea chimică, una care, după cum se știe, începând din 2022, a fost depășită. În acest mod s-ar favoriza o interpretare nouă, corectoare și adaptativă a obligațiilor internaționale în raport cu noile circumstanțe pe care le implică apropierea de sau chiar depășirea limitelor planetare. În acest context de „valorificare juridică” a teoriei în cauză se înscrie și propunerea elaborării și încheierii unui acord internațional privind limitele planetare formulate de Parlamentul European în rezoluția sa din 10 februarie 2021 vizând noul plan de acțiune în favoarea economiei circulare²⁴; Astfel, la punctul 121 al documentului, Comisia Europeană este invitată „să joace un rol de motor asupra unui acord internațional relativ la gestiunea resurselor naturale, pentru respectarea limitelor planetei noastre în materie”, iar la punctul 125 se precizează susținerea „Comisiei în promovarea de discuții multilaterale privind nivelurile durabile de utilizare a resurselor și limitele planetare, inclusiv căutarea de obiective fondate pe știință pentru utilizarea resurselor”.

Pe această cale, teoria limitelor planetare a intrat în domeniul dreptului derivat al UE și în același timp s-au deschis perspectivele inițierii demersului elaborării și adoptării unui acord internațional multilateral în domeniu. Mai mult decât atât, rolul de promovare a unui atare proiect este direct asumat de Uniunea Europeană. Desigur, odată lansată, ideea are nevoie de materializare, de preluarea și promovarea sa pe canalele oficiale de transformare a sa în document politico-juridic oficial. În privința configurării substanțiale a unui atare nou potențial instrument internațional, este evident că s-ar impune promovarea unei viziuni de ansamblu, integratoare, asupra limitelor planetare, văzute complex, deopotrivă în interdependența lor și în particularitățile fiecăruia. Conținutul său va fi marcat de puternica prezență a datelor științifico-tehnice și una dintre primele măsuri care ar trebui să fie întreprinse ar consta în instituirea unui „grup interguvernamental” după modelul IPCC care să sintetizeze starea cunoștințelor pertinente și să formuleze concluzii acceptate, ce ar fi apoi transpuse în obiective de atins și măsuri (generale și speciale) de întreprins, consacrate juridico-politic. După experiențele deja cunoscute, acordul în cauză ar putea îmbrăca forma unei convenții-cadru, dotată cu un mecanism propriu de adaptare și actualizare, dotat cu o conferință a părților și urmată de protocoale adiționale sau alte documente politico-juridice de aplicare. Având ca obiectiv fundamental menținerea echilibrelor naturale și a condițiilor de viață pe Terra aferente Holocenului, un atare tratat ar deveni primul mare izvor al dreptului internațional al antropocenului.

²⁴ Résolution 2020/2077 du Parlement européen du 10 février 2021 sur le nouveau plan d'action en faveur de l'économie circulaire, JOUE 17/11/2021, C465/11.

5.3. O nouă etapă în dezvoltarea guvernancei mondiale privind biodiversitatea

Ca „tratat-cadru” exprimând „un acord minimal, o primă etapă într-un proces de reglementare care va lua forma protocoalelor adiționale”²⁵, și Convenția privind biodiversitatea (CDB) din 1992²⁶ a fost urmată, completată și dezvoltată prin două protocoale adiționale, în prezent în vigoare: Protocolul adițional de la Cartagena privind riscurile biotehnologice (Montreal, 29 ianuarie 2000) și, respectiv, Protocolul adițional de la Nagoya privind accesul la resurse genetice și împărțirea avantajelor rezultate din utilizarea lor (29 octombrie 2010). Din punctul de vedere al guvernancei aferente și al acțiunii politico-practice de implementare a obiectivelor CDB, s-au inițiat și succedat, începând din 2002, trei planuri strategice de acțiune²⁷, cu obiective proprii, de etapă, puse în aplicare fără prea mare succes, dar care au marcat cristalizarea unui anumit proces de răspuns global concertat și uniform la provocarea planetară a erodării biodiversității. După primul document în materie, cu un caracter accentuat declarativ, cele 17 Obiective de la Aichi au fost articulate în jurul a cinci scopuri strategice; astfel, se viza protejarea a 17% din suprafața terestră și 10% din zonele costiere și maritime (obiectivul 11), declinarea respectivelor Obiective în strategii și planuri de acțiune naționale pentru biodiversitate, pe care Părțile erau obligate să le elaboreze. Aplicarea documentului s-a soldat cu un eșec, niciunul dintre obiective nefiind complet atins²⁸, în timp ce erodarea biodiversității nu a încetat să se accentueze, iar „ecosistemele, speciile, populații sălbatice, varietățile locale de plante și rasele locale de animale domestice se diminuează, reduc ori dispar. Țesutul viu al Terrei, esențial și interconectat, se reduce și se distruge din ce în ce mai mult. Această pierdere e consecința directă a activității umane și constituie o amenințare directă pentru bunăstarea umanității în toate regiunile lumii”²⁹.

În acest context general, mai puțin evolutiv ca realizări, dar deosebit de îngrijorător din perspectiva realităților ecologice, prin decizia Conferinței Părților la CDB din 19 decembrie 2022 s-a adoptat un nou plan strategic, cel de-al treilea, elaborat cu întârziere generată de criza sanitară *Covid-19* pentru următorul deceniu: Cadru global pentru post-2020 pentru biodiversitate (CGB)³⁰, prezentat ca o

²⁵ S. Maljean-Dubois, *Le droit international de la biodiversité*, Académie du droit international de la Haye, Editions Brill, 2021, p. 70.

²⁶ Ratificată de România prin Legea nr. 58 din 13 iulie 1994.

²⁷ Respectiv: Rapport de la sixième réunion de la Conférence des Parties à la Convention sur la diversité biologique, décision VI26, „Plan stratégique pour la Convention sur la diversité biologique”, UNEP/CB/COP/6, 20, p. 332 ; *Plan stratégique 2010–2020 de la CDB („Objectifs d’Aichi”)* ; *Cadre mondial de la biodiversité de Kunming-Montréal*, 19 décembre 2022.

²⁸ Secretariat de la Convention sur la diversité biologique. *Perspectives mondiales de la diversité biologique*, Montréal, 2020, p. 189.

²⁹ Plateforme intergouvernementale sur la biodiversité et les services écosystémiques, communiqué de presse du 5 mai 2019: *Le dangereux déclin de la nature*.

³⁰ Décision adoptée par la Conférence des Parties à la Convention sur la diversité biologique à sa quinzième réunion (COP-15), „Cadre mondial de la biodiversité de Kunming-Montréal”, 19 décembre 2022, CED/COP/DEC/15/4. Pentru o prezentare a documentului, a se vedea: Margaux Daval, *Un nouveau „Cadre mondial pour la biodiversité”: enjeux et perspectives*, în „Revue Juridique de l’Environnement”, nr. 2/2023, p. 319 și urm.

contribuție la Viziunea 2050 a CDB intitulată „A trăi în armonie cu natura”³¹, precum și la Agenda 2030 și cele 17 Obiective ale Dezvoltării Durabile³². Pe conținut, este vorba de 4 obiective de realizat pe termen mediu, până în 2050 (care corespund obiectivelor Convenției din 1992, respectiv: conservarea biodiversității, utilizarea durabilă, împărțirea avantajelor la care se adaugă punerea la dispoziție de resurse suficiente pentru a le aplica) și 23 de ținte de atins pentru 2030. Acestea din urmă se grupează în mai multe categorii: reducerea amenințărilor care apasă asupra biodiversității (țintele 1-8), a răspunde nevoilor populațiilor prin utilizarea durabilă și împărțirea beneficiilor (țintele 9-13), instrumente și soluții pentru aplicare și integrare (țintele 14-23). Totodată, CGB cuprinde secțiuni privind considerațiile privind punerea în aplicare a cadrului (secțiunea C), mecanismele de aplicare și susținere (secțiunea I), precum și responsabilitatea și transparența (secțiunea J). De observat, pe ansamblu, că noile ținte sunt mai precis formulate decât Obiectivele de la Aichi și, în plus, sunt cuantificate.

Noul cadru conține, în special, un obiectiv de protecție a 30% din zonele terestre, de coastă și marine (ținta 3), un altul de reducere la jumătate a riscurilor legate de pesticide (ținta 7 privind poluarea), reducerea subvențiilor nefavorabile cu cel puțin 500 miliarde de dolari pe an până în 2030 (ținta 18) și mobilizarea a cel puțin 200 miliarde de dolari pe an până în 2030 pentru biodiversitate (ținta 19). Adoptat cu întârziere, în special din cauza dificultăților generate de criza pandemică (2020–2022), inclusiv în planul cooperării internaționale, noul instrument politico-juridic prezintă o serie de plusuri (propuneri) evidente la conținut în raport cu documentele anterioare de același gen, dar pentru materializarea lor e necesară trecerea imediată la implementarea prevederilor sale.

Noul cadru global în materie marchează o nouă etapă în abordarea, strategia și guvernanta internațională privind biodiversitatea și deschide inedite perspective de dezvoltare a reglementărilor juridice și a politicilor aferente. În plan strategico-acțional, valorificându-se experiențele domeniilor pertinente anterioare, se urmărește ca, prin atingerea țintelor stabilite, la orizontul 2030, să se ajungă la încetarea și la inversarea pierderii de biodiversitate în scopul promovării restabilirii naturii. Noile mecanisme de urmărire și aplicare, care rămân totuși de precizat în dimensiunile lor concrete, consolidarea perspectivelor juridice și accentul pus pe o integrare rapidă a domeniului în guvernanta internațională de mediu sporesc relevanța CGB. Nu în ultimul rând, este vorba de a se imprima o nouă dinamică procesului general de diversificare și intensificare a procesului normativ vizând biodiversitatea.

³¹ Decizie adoptată de conferința Părților la Convenția privind biodiversitatea la cea de-a 14-a sesiune a sa (COP-14): *Long-term strategic directions to the 2050 Vision for the biodiversity, approaches to living in harmony with the nature and preparation for the post-2020 Global Biodiversity Framework*, 5 octombrie 2018, CDB/COP/14/9.

³² Résolution 70/1 adoptée par l'Assemblée Générale des Nations Unies „Transformer notre monde: Le Programme 2030 pour le développement durable”, 25 septembre 2015 (A/RES/30/1).

5.4. Acordul privind conservarea și utilizarea durabilă a biodiversității marine a zonelor ce nu aparțin jurisdicției naționale

Adoptat la 19 iunie 2023 la New York și deschis spre semnare la 20 septembrie același an, după trei ani de dezbateri și negocieri în cadrul ONU, Acordul vine să completeze cadrul global în materie, abordând problematica împărțirii juste și echitabile a beneficiilor rezultate din exploatarea resurselor genetice marine și reglementând instrumentele de gestiune, pe zonă. În preambulul său, documentul își exprimă înalta sa „ambție ecologică”, recunoscând mai întâi „necesitatea de a se ataca, în mod coerent și cooperativ, pierderea de biodiversitate și degradarea ecosistemelor oceanice, determinate în special de efectele schimbării climatice asupra ecosistemelor marine, precum încălzirea și dezoxigenarea, precum și acidificarea oceanelor, poluarea, inclusiv cea prin materii plastice, și utilizarea nedurabilă” a mării libere. Se insistă pe voința de a împărți în mod echitabil veniturile potențiale rezultate din aceste vaste spații naturale cu țările mai puțin dezvoltate și se afirmă dorința de a se aplica principiul transparenței asupra activităților desfășurate, grație, în special, unei platforme digitale deschise. Tratatul nu se aplică sectorului militar și nici marelui pescuit și extracției resurselor minerale din fondurile marine³³.

Dincolo de principii generale, textul introduce reguli precise privind activitățile desfășurate în apele internaționale declinate în 70 de articole repartizate în patru părți: evaluările de mediu, transferul de cunoștințe și tehnologii marine cu destinația țărilor mai puțin dezvoltate; împărțirea beneficiilor reieșite din resursele provenind din bureții marini de apă adâncă, alge, corali viruși, bacterii etc. Nu în ultimul rând, este asumat obiectivul creării de arii marine protejate, marea liberă fiind o componentă importantă a țintei de a plasa 30% din ocean sub un statut protector, până 2030, așa cum stabilește CGB. Din punct de vedere instituțional, se prevede înființarea unei conferințe a părților, care va trebui să se întrunească cel mai târziu într-un an de la intrarea în vigoare a acordului și care va fi competentă, printre altele, să propună crearea de arii marine protejate. Un consiliu științific consultativ cu atribuții de avizare este, de asemenea, preconizat. În privința evaluărilor de mediu, studiile aferente sunt de resortul fiecărei țări ale cărei nave acționează „în zonă” sub pavilion. Statele trebuie să dea dovadă de transparență față de, între alții, secretariatul conferinței părților și de alte țări cele mai direct vizate geografic. Ele vor trebui să comunice natura și „intensitatea activității preconizate”, localizarea și durata acestora ș.a. Ideea generală este, în mod evident, aceea de a estima și anticipa impacturile, inclusiv cumulate, și de a studia alte posibilități „de manieră a preveni, a atenua și a gestiona incidentele negative notabile în scopul de a proteja și prezerva mediul marin. Consiliul științific urmează să stabilească o listă de activități care necesită o evaluare de mediu și va produce ghiduri de bună practică. De remarcat că un rol

³³ Asupra noilor perspective ale dezvoltării dreptului internațional al mediului, a se vedea și: Mircea M. Duțu-Buzura, *Noi inițiative (globale) de dezvoltare a dreptului mediului*, în „Studii și Cercetări Juridice”, nr. 1/2021, p. 141–153.

important este acordat dezvoltării cunoștințelor științifice și tehnologiilor, precum și partajării acestora cu țările în curs de dezvoltare, subliniindu-se în acest context că trebuie avute în vedere și respectate cunoștințele tradiționale ale populațiilor autohtone și comunităților locale. În fine, părțile semnatare sunt invitate să-și regleze eventualele diferende privind interpretarea și aplicarea acordului prin negocieri, arbitraj ori „orice alt mijloc pașnic la alegerea lor”³⁴.

5.5. Regulamentul UE privind restaurarea naturii

Adoptat de Parlamentul European la 12 iulie 2023, și propus de CE la 22 iunie 2022, în aplicarea Green Deal-ului (2019) și a Strategiei UE privind biodiversitatea 2030 (2021), Regulamentul e considerat a fi principalul instrument juridic al UE de aplicare a cadrului global privind diversitatea biologică (2022). Aflat în proces de adoptare, textul vizează să restaureze natura asupra a cel puțin 20% din terenurile și zonele marine până în 2030, apoi toate ecosistemele degradate până în 2050, fixând statelor membre angajante obligații din punct de vedere juridic. Întemeiată pe art. 192 paragraf 1 din TFUE, propunerea tinde să contribuie la: restabilirea pe termen lung, în mod continuu și durabil, biodiversitatea și reziliența naturii în ansamblul zonelor marine și terestre ale UE prin restaurarea ecosistemului; realizarea obiectivelor Uniunii în materie de atenuare și adaptare la schimbarea climatică; respectarea angajamentelor internaționale ale UE în materie.

5.6. Negocierea unui tratat internațional privind combaterea poluării prin plastic

În baza rezoluției 5/14 a Adunării Generale din 2 martie 2022 s-a instituit, în cadrul ONU, un Comitet interguvernamental de negocieri care, în cadrul a cinci sesiuni, să ajungă până la sfârșitul anului 2024 la încheierea unui tratat internațional privind combaterea poluării prin plastic, al cărui prim *draft* să fie prezentat până la reuniunea din noiembrie 2023 (Kenya). Mandatul inițial prevedea luarea în calcul a ansamblului ciclului de viață al materialelor din plastic, de la extracția combustibililor fosili la eliminarea deșeurilor, și nu numai gestiunea lor. Peste 350 milioane de tone de deșeuri din plastic sunt generate în fiecare an la nivel planetar și amenință atât ecosistemele, cât și sănătatea (umană) și clima. Dezbaterile în jurul regulilor de procedură din cadrul sesiunii din 29 mai – 2 iunie 2022 de la Paris au ilustrat formularea a două viziuni asupra viitorului tratat, în privința amplitudinii și nivelului de constrângere juridică a prevederilor sale. Astfel, pe de o parte, o majoritate a țărilor pare determinată să atace la sursă poluarea, prin stabilirea de obiective globale și constrângătoare de reducere a producției din plastic (menită să se tripleze până în 2060 în ritmul actual) și prin interdicția utilizărilor celor mai problematice pentru sănătate și mediu; pe de alta, avem de-a face cu grupul de state care urmărește să limiteze obiectul reglementării la chestiunea tratării deșeurilor din

³⁴ Deschis spre semnare la 20-22 septembrie 2023 la sediul Națiunilor Unite din New York, în cadrul celei de a 78-a sesiuni a Adunării Generale a ONU, tratatul a cunoscut deja peste 70 de semnături, printre care cele a reprezentanților SUA, China, Australia și UE, ceea ce oferă perspective promițătoare pentru ratificarea și, respectiv, intrarea sa în vigoare.

plastic, recurgându-se la soluții tehnologice precum reciclarea chimică și preferându-se angajamente voluntare în cadrul planurilor naționale.

Prima viziune este promovată de o coaliție prezidată de Norvegia și Rwanda și regroupează circa 50 de state și Uniunea Europeană, urmărind sfârșitul poluării prin plastic la orizontul 2040; cea de-a doua abordare e împărțită de țările producătoare de petrol și gaz, în frunte cu China, primul producător mondial de plastic, și S.U.A., primul său consumator, și respinge măsurile obligatorii și restricțiile ferme. În fine, se prefigurează și un al treilea front, care se referă la chestiunea mijloacelor de punere în aplicare a preconizatului tratat. Țările în curs de dezvoltare, primele victime ale acestui tip de poluare, se pronunță pentru asumarea de către statele industrializate a responsabilității finanțării aferente. Printre acestea din urmă, unii sunt favorabili unui nou fond specializat, în timp ce UE și Franța îi preferă utilizarea Fondului pentru mediul mondial. Negocierile următoare vor stabili textul documentului și etapele adoptării sale.

5.7. Propunerea de încheiere a unui tratat internațional privind neproliferarea energiilor fosile

În pofida măsurilor anunțate, și în parte aplicate, de reducere a emisiilor de gaze cu efect de seră, cantitatea acestora în atmosferă continuă să crească și să accelereze, amplificând astfel fenomenul încălzirii globale și corolarul său, schimbarea climatică³⁵. Așa cum se subliniază în ultimul raport al IPCC, dacă investițiile în energiile fosile continuă și emisiile vor crește, atingerea obiectivelor Acordului de la Paris, și în special cel al limitării creșterii temperaturii medii globale sub 1,5–2°C în raport cu nivelurile epocii preindustriale, va deveni din ce în ce mai dificilă. Numai o reducere drastică, imediată și durabilă a emisiilor de GES ar conduce la o încetinire a dereglării climatice, estimându-se în acest sens că, pentru aceasta, ar fi necesară o diminuare a acestora de ordinul a 55–70% până în 2040. Așadar, ieșirea din era energiilor de acest gen la nivel mondial cât mai repede posibil și în mod echitabil devine absolut necesară. Pentru promovarea unei atare căi de rezolvare a problematicii atenuării, încă din 2015, în mod complementar Acordului de la Paris, s-a propus de către un grup de mici state insulare din Pacific, inițiativă susținută ulterior de numeroși alți actori, precum Organizația Mondială a Sănătății și Parlamentul European, încheierea unui tratat internațional de neproliferare a energiilor fosile. Oarecum după modelul documentelor internaționale promovate până acum în domeniul neproliferării armelor nucleare, se are în vedere elaborarea și adoptarea unei reglementări internaționale speciale, care să furnizeze un plan de acțiune concret sprijinit pe trei piloni: a) oprirea oricărui nou proiect de explorare-producție fosilă; b) un plan echitabil de reducere a capacităților de producție fosile și de reducere a cererii în care țările responsabile din punct de vedere istoric de emisii mai mari să tranziteze mai repede și să finanțeze tranziția la nivel mondial; c) o dezvoltare masivă a energiilor renovabile pentru ca fiecare țară să nu fie afectată ci

³⁵ Andrei Duțu-Buzura, *Argumentum*, în Andrei Duțu-Buzura (dir.), „Dreptul și schimbările climatice. Răspunsuri, preocupări, perspective”, Editura Universul Juridic, București, 2021, p. 10.

să participe activ la acest efort general. În aceeași măsură, susținerea activă a creării și adoptării unui atare tratat ar adresa un mesaj puternic industriei și investitorilor, în sensul că a venit timpul abandonării energiilor fosile și de a se face alegerea decisivă pentru sursele energetice cu emisii reduse de GES³⁶. Mai mult decât atât, ar contribui la consolidarea tendinței de revizuire radicală a calendarului tranziției energetice, în condițiile în care *Inflation Reduction Act* (IRA) în S.U.A., Pactul Verde în Uniunea Europeană ori planificarea ecologică în China determină investiții masive în sursele renovabile și favorizează mersul spre o economie „decarbonată”. Nu în ultimul rând, în context regional, criza energetică mondială și războiul din Ucraina au contribuit la conștientizarea, cel puțin în Europa, a vulnerabilității sale față de energiile fosile, incitând la sobrietate și relevând necesitatea de a amplifica tranziția climatică. Deocamdată pare a se impune ideea unei eliminării progresive a energiilor fosile, având ca prioritate fixarea unei date a „ieșirii” din această zonă, într-un interval de timp determinat, în care să se identifice repere în funcție de regiuni și/sau de țări ale lumii. De asemenea, UE acționează pentru a se elabora o poziție comună în favoarea unui acord asupra eliminării progresive a surselor fosile de energie în contextul desfășurării COP-28 din Dubai.

5.8. *Declarația de la Nairobi pentru o „creștere verde africană” (6 septembrie 2023)*

Adoptată în cadrul primului summit african privind clima (4-6 septembrie 2023, Nairobi, Kenya), Declarația este menită „că concretizeze potențialul conținutului în favoarea unei creșteri verzi” și va servi ca bază a poziției comune a Africii în procesul mondial privind schimbarea climatică până la COP-28 (noiembrie-decembrie 2023) și după. Semnatarii, reprezentanți la vârf ai 54 de țări africane, cer comunității internaționale să contribuie la „ridicarea capacității de producere a energiei renovabile în Africa de la 56 gigawați în 2022 la cel puțin 300 gigawați până în 2030... pentru a lucra contra precarității energetice și a întări aprovizionarea mondială cu energie curată și rentabilă”. Se propune, de asemenea, stabilirea „unei noi arhitecturi de finanțare adaptate la nevoile Africii, inclusiv restructurarea și reducerea datoriei” ce apasă asupra economiilor lor. Totodată, se propune stabilirea unei „taxe pe carbon, cuprinzând o taxă carbon asupra comerțului cu combustibili fosili, transportului marin și aviației, care poate fi suplimentată cu o taxă mondială privind tranzacțiile financiare”. Document rămâne însă politic, declarativ, și i se impută a cuprinde formulări vagi, ce omit să definească în mod concret contribuții și așteptările continentului în materie. Declarația are totuși meritul de a institui o platformă comună de poziții ale statelor continentului în cadrul negocierilor următoare vizând stabilirea unor elemente concrete, de etapă, pentru promovarea obiectivelor Acordului de la Paris privind clima.

³⁶ Asupra istoricului propunerii, a se vedea: Mircea M. Duțu-Buzura, *Spre un tratat privind neproliferarea combustibililor fosili. O nouă inițiativă științifico-civică internațională*, în „Studii și Cercetări Juridice”, nr. 3/2021, p. 389–398.

6. Asimilarea și exprimarea juridică a noi concepte științifico-tehnice. Exemplul „limitelor planetare”

Guvernanța și reglementarea adecvate realităților ecoclimatice presupun perceperea de către drept și consacrarea juridică a unor noțiuni cu un pronunțat conținut științifico-tehnic specific. Printre cele mai recente și mai semnificative sunt conceptele de dezvoltare durabilă³⁷, neutralitate climatică, risc climatic³⁸, „comune planetare” sau „limite planetare”. Potrivit unui articol publicat în revista *Nature* în 2009, Terra ar prezenta 9 praguri biofizice care ar fi – nu fără legătură între ele – veritabile frontiere de nedepășit pentru a evita modificări brutale, nelineare, potențial catastrofice și în mare măsură imprezibile ale mediului. Ele privesc schimbarea climatică, stratul de ozon, aciditatea oceanelor, transformarea ocupării solului, pierderea de diversitate, consumul de apă dulce, ciclurile azotului și ale fosforului, poluarea cu aerosoli atmosferici, poluarea chimică. Pentru șase dintre acestea s-ar fi atins deja punctul critic, ieșind astfel dintr-un spațiu de funcționare securizată pentru a intra într-o zonă de risc, punând la încercare, dincolo de rezonabil, capacitățile de reziliență ale biosferei noastre³⁹. Altele două – acidifierea oceanelor și concentrațiile de particule fine poluante în atmosferă – sunt aproape de pragul de alertă, numai starea stratului de ozon fiind sub limită. Desigur, conceptul de *limite planetare* dezvoltat în științele sistemului Pământului se prezintă ca o nouă paradigmă interdisciplinară menită să permită o mai bună reflecție asupra finitudinii resurselor, interacțiunilor sistematice ale degradării materiei și, în cele din urmă, a locului omului printre celelalte specii trăitoare pe planetă⁴⁰. El este însă treptat perceput și de drept, cuprins și reflectat ca atare în documente de politici publice și în reglementări juridice, devenind astfel în căutarea unui profil politico-juridic distinct.

Drumul de la conceptualizarea științifică la înscrierea pe agenda internațională și până la exprimarea juridico-politică este lung, complex și dificil, și mai are de parcurs etape importante. Pornim de la constatarea că răspunsul la identificarea amenințărilor globale rezidă în elaborarea unui drept internațional al mediului care, până acum, în pofida câtorva succese (precum refacerea stratului de ozon), s-a dovedit, în largă măsură, inefficient pentru a reduce sau a limita. Desigur, normativitatea internațională de mediu a produs efecte pozitive, participând la conștientizare, și a contribuit la difuzarea în ordinile juridice naționale principii, instrumente și reguli de protecție a mediului. Prevenirea, precauția, poluatorul-plătește, studiul de impact ecologic, participarea publicului la luarea deciziei sunt

³⁷ P. Serrand, P. Szwedo, W. Zagorski, L. Helinska (dir.), *La durabilité saisie par le droit*, Editions Mare&Martin, Paris, 2023.

³⁸ M. Torre-Schaub, A. Stevignon, B. Lormeteau (dir.), *Les risques climatiques à l'épreuve du droit*, Editions Mare&Martin, Paris, Paris, 2023.

³⁹ J. Rockström (dir.), *Planetary boundaries: exploring the self operating space for humanity*, în „Ecology and Society”, 2009, vol. 14, nr. 2, p. 32; J. Rockstrom (dir.), *A self operating space for humanity*, „Nature”, 2009, vol. 461, nr. 7263, p. 472–475.

⁴⁰ A. Boutaud, N. Gondran, *Les limites planétaires*, Editions La Découverte, coll. „Repères Ecologie”, Paris, 2020, p. 126.

exemple în acest sens; în același timp, e la fel de evident și faptul că impactul regulilor internaționale de mediu rămâne în mare măsură insuficient, așa cum o atestă realitățile ecoclimatice. Cauzele acestor slăbiciuni, așa cum am arătat și mai sus, sunt destul de numeroase. În fruntea lor se află constatarea că regulile juridice interstatale în materie sunt puțin constrângătoare, nu atât de adecvate și de complete, iar aplicarea lor este și mai imperfectă. Nu în ultimul rând, acoperirea pe domenii a dreptului internațional al mediului cunoaște lacune importante, guvernanta mondială pertinentă încă abordează problematicile la comun, ceea ce nu permite tratarea amenințările globale în complexitatea lor, fiind marginalizată în raport cu alte regimuri esențiale (comerț, investiții, proprietate intelectuală ș.a.).

Conceptualizarea limitelor planetare urmărește întocmai ideea de a contribui la și a stimula schimbări în materie de guvernanta și reglementare în raport cu noile exigențe ale demersului internațional pertinent. Atunci când era publicat studiul fondator, în 2009, evoluția negocierilor ecoclimatice se situa în circumstanțele Conferinței de la Copenhaga, cu o amprentă puternică de criză și tranziție. Definierea de limite planetare posedă, în mod indiscutabil, anumite virtuți pentru dezvoltarea dreptului ecoclimatic⁴¹. Prima ar fi aceea că o atare măsură (definire) posedă o valoare euristică; ea ar impune una sau mai multe schimburi de perspectivă, ajută la realizarea faptului că viitorul umanității depinde de menținerea marilor echilibre ecologice, anunță sfârșitul consumului iresponsabil și nelimitat de resurse, amintește importanța vitală a mediului și răspunderea umană pentru distrugerea sa. În al doilea rând, „frontierele planetare” sunt cifrate, fiecare fiind dotate cu variabile-cheie și plafoane de nedepășit, și se prezintă sub forma de obiective strategice; pot fi concepute ca „tablou de bord” măsurând într-un anumit fel „performanțele omenirii”. Apoi, o atare întreprindere orientează spre acțiune fiecare dintre domeniile identificate, creează limitele pentru a da o dimensiune operațională ori o „foaie de parcurs” reflecției asupra antropocenului și, nu în ultimul rând, ajută la definirea dreptului său.

În al patrulea rând, se consideră că definierea de limite planetare permite a se decupla în raport cu problematica schimbării climatice, care este avansată ca unică prioritate și pare a eclipsa alte sectoare la fel de vitale ale protecției mediului. O atare reprezentare ajută la a realiza că aceasta nu reprezintă decât una din cele 9 limite planetare, și nu în mod obligatoriu cea mai amenințătoare, chiar dacă transgresarea acesteia ar avea consecințe puternice asupra celorlalte. Totodată, s-ar pune în evidență și că nu toate frontierele se bucură de un regim adecvat și suficient; nu există, de exemplu, încă reglementări și instituții internaționale stabilite în privința ciclului azotului și al fosforului, chiar dacă referitor și la această zonă gravitatea se apropie de maxim. De asemenea, dreptul internațional al mediului nu acoperă în mod exhaustiv folosirea apei dulci, utilizarea terenurilor ori folosirea produselor chimice.

⁴¹ Sandrine Maljean-Dubois, *Introduction*, în: S. Maljean-Dubois (dir.), „La définition des «limites planétaires». Quelles implications pour le droit et la gouvernance internationale?”, Editions A. Pedone, Paris, 2023, p. 10–11.

Conceptualizarea de limite planetare pentru identificarea lacunelor ajută la prefigurarea evoluțiilor necesare.

Într-un asemenea cadru general al dreptului internațional al mediului se ridică și problema modului și măsurii în care abordarea prin prisma conceptului de „limite planetare” a structurat ori poate structura dezbaterile, conținutul și punerea în aplicare a dreptului internațional al climei. Răspunsul, fie el la acest moment în mod obiectiv aproximativ, pornește de la premisa că fiecare limită planetară, însoțită de variabile de control capabile de a o explica și a o modeliza, nu trimite întotdeauna la un punct critic precis. Acesta din urmă se situează adesea într-un evantai de semnificații, o zonă de incertitudini, realizare și manifestare. Chiar și în privința schimbării climatice, identificarea unui atare reper, dincolo de care riscul crește și fenomenele în cascadă pot să genereze o ruptură a procesului de reglare a climei, se dovedește a fi dificilă. Această limită privește nivelurile de concentrație a CO₂ în atmosferă, cuprinse între 350 părți/milion (pp) și 550 pp, fără a mai putea fi astăzi precizat. Față de această constatare, cercetătorii suedezi au propus o noțiune complementară celei de limită, anume cea de frontieră (*boundary*). Pe această cale s-au introdus în ecuație considerații societale trimitând la riscul pe care colectivitățile sunt gata să și-l asume într-un context de incertitudine. De altfel, perturbațiile proceselor de reglare biochimică a climei sunt legate atât de gazele cu efect de seră, cât și de alte variabile naturale, ceea ce face discutabilă în special alegerea unei variabile unice de control. Fondându-se pe aceste două elemente, unii autori au propus o serie de amenajări teoretice și terminologice⁴². Chiar dacă conceptul nu apare expres în textele juridice în materie, ele reflectă totuși abordarea globală, sistematică și în interacțiune cu celelalte procese de mediu. Așadar, regimul juridic internațional climatic percepe în mod incomplet și indirect noțiunea de limite: ea nu reglează consecințele ireversibilității depășirilor în curs și abordarea precaută se transformă progresiv în prevenție, pe măsura agravării urgenței climatice, contrar a ceea ce presupun limitele planetare.

Pentru dreptul internațional al climei, includerea limitelor planetare prezintă o în aceeași măsură o oportunitate și un risc. O abordare corectă a situației impune luarea în considerare a mai multor elemente; odată cu Acordul de la Paris privind clima din 2015, pentru ca acesta să rămână universal și să se manifeste ca atare, a trebuit să devină pragmatic, facilitativ și catalitic. Se evidențiază astfel dificultatea de a stabili reguli comune atunci când ele poartă efecte socio-economice transformative majore la nivel universal. Devenit matur, flexibil și capabil de o reziliență puternică față de evoluțiile cunoștințelor științifice și ale celor politice, el se confruntă de acum înainte cu o miză de operaționalitate la mai multe niveluri. Se afirmă, pe bună dreptate, că dreptul internațional al climei la nivelul actual este punctul unui compromis și al unui demers pragmatic, care rămâne fragil și trebuie să fie consolidat.

⁴² De pildă, s-a optat pentru termenul de „frontiere planetare” în favoarea celui de „limite” pentru a înțelege reprezentarea schimbărilor climatice în dreptul internațional. Marion Lemoine-Schonne, *Généalogie du droit des changements climatiques. Opportunités et obstacles pour une gouvernance mondiale des limites planétaire*, în: S. Maljean-Dubois, „La définition des «limites planétaire». Quelles implications pour le droit et la gouvernance internationale?”, *op. cit.*, p. 55.

Elaborarea unei guvernante a limitelor planetare vizează în mod schematic aspecte precum: definirea în mod colectiv de traiectorii de dezvoltare naționale și infranaționale indexate asupra obiectivelor de mediu precise pentru a avea un efect transformativ suficient (o declinare teritorială a indicatorilor de evaluare a politicilor publice și nu numai o reprezentare a limitelor la nivel global); includerea de limite planetare în normativitatea internațională, care poartă cu certitudine un risc de depriorizare a *acquis*-ului juridic în materie de schimbări climatice și de slăbire a instituțiilor Acordului de la Paris, conceput și operaționalizat pentru a produce efecte consolidate în timp; constatarea că întărirea conștientizării urgenței științifice nu e suficientă pentru a consolida punerea în aplicare a dreptului (dacă proiectele de guvernantă a limitelor planetare sunt în mod cert pentru cunoașterea interdependențelor funcției de protecție a locuibilității Terrei, în egală măsură, trebuie avut în vedere că nu necunoașterea problemei e cauza inacțiunii, ci factori determinanți complecși, îndeosebi economici); stimularea creării de norme de menținere a stării de locuibilitate a planetei; limitele planetare ca normă de interpretare a dreptului existent.

Concluzii

Noile provocări ecoclimatice, în special imperativul și urgența soluționării lor, impun o implicare mai activă și mai eficientă a dreptului, în general, și a dreptului internațional, în special, având în vedere anvergura planetară și gravitatea existențială a multora dintre ele. Într-adevăr, amenințările ce apasă asupra mediului și, prin extensie, și în privința condiției umane, nu au fost niciodată atât de numeroase și de serioase; din cauza mai ales a naturii lor ireversibile, ele au un impact asupra generațiilor prezente și viitoare, mergând până la starea viului în formula lui actuală de manifestare pe Terra. Criza ecologică globală și multidimensională a devenit astfel, în mod indiscutabil, o chestiune de supraviețuire. Este capabil dreptul contemporan, în starea sa actuală și în fața acestor imperative, să ofere răspunsurile juridice așteptate, eficiente și în cele din urmă salvatoare? Caracterul reducionista al dreptului internațional care „se concentrează pe un mediu unidimensional, constituit din părți separate și neconectate în locuri geografice distincte” poate și trebuie să fie reformat prin edificarea unui „drept al sistemului Terra”, singurul capabil să facă față „provocărilor complexe, nonlineare, interconectate, multiscalare și imprevizibile cu care ne confruntăm. El are un impact pozitiv dar marginal, insuficient și puțin adaptat asupra mediului, față de impactul negativ al altor reguli precum cele aparținând dreptului internațional al comerțului ori cel al investițiilor”.

Rod al unei perioade istorice date, o atare normativitate internațională nu mai corespunde, deopotrivă, realității socio-politice și celei ecologice. Desigur, trebuie să plecăm de la premisa că dreptul rămâne și poate să sporească potențialul de instrument eficace în acest sens dacă e bine gândit și aplicat corespunzător, cu precizarea că forța și obiectivele astfel asumate depind de voința actorilor implicați. Este vorba, poate, de regândirea ansamblului sistemului juridic și nu numai a dreptului mediului. Mutațiile care se impun pe aceasta cale sunt, așadar, ample și radicale; printre altele, de exemplu, ar fi necesar să se creeze o corență între Acordul de la Paris privind clima (2015) și dreptul internațional al comerțului, ceea ce implică, în definitiv, chiar punerea în

discuție a fundamentelor acestuia din urmă. În orice caz, evoluțiile ecoclimatice înregistrate în ultimele decenii nu sunt în consonanță cu obiectivele stabilite de reglementările și politicile internaționale dezvoltate în materie. Ultimul *Global Stocktake* ori „bilanțul mondial” al Convenției-cadru privind schimbările climatice menit să întocmească inventarul măsurilor adoptate de state în urma tratatului din 2015, publicat la 8 septembrie 2023, prezintă date îngrijorătoare. Principala concluzie a documentului este elocventă: „Emisiile mondiale nu sunt conforme traiectoriilor de atenuare coerente cu obiectivul de temperatură al Acordului de la Paris. Există o fereastră din ce în ce mai restrânsă pentru a releva ambițiile și a aplica angajamentele existente în scopul de a limita încălzirea la 1,5°C peste nivelurile preindustriale”. De circa 2 ani, Secretariatul Convenției-cadru a solicitat părților să trimită documentele privind măsurile stabilite în acest sens, iar analiza lor competentă în acest cadru conchide că acestea sunt total insuficiente spre atingerea țintelor asumate la nivel mondial. Raportul are în centrul său tema emisiilor de GES și chestiunea energiilor fosile; astfel, primele ar trebui să atingă punctul culminant între 2020 și 2025, în condițiile în care au atins deja un vârf în statele dezvoltate și în unele din țările în curs de dezvoltare, dar nu însă și la nivel mondial. Reiese, deci, că toate părțile trebuie să întreprindă reduceri rapide și profunde ale emisiilor lor de GES în domeniile ce vor urma atingerea vârfului; în consecință, se cere statelor să le reducă cu 43% până în 2030 și cu 60% până în 2035 în raport cu nivelurile din 2019, considerată singura cale pentru a rămâne în țintele Acordului de la Paris și a putea atinge neutralitatea carbon în 2050. În același timp, pentru a ajunge la zero emisii nete de GES, ar trebui să se transforme sistemele în toate sectoarele și în toate contextele, în special crescând ponderea energiilor renovabile și eliminând, totodată, în mod progresiv, toți combustibilii fosili fără sistem de captare a emisiilor.

Aceste repere desemnate în cadrul unei analize în ecuația de reglementare juridică – acțiune practică – realitate ecoclimatică ne arată perspective posibile și necesare de structurare a răspunsului juridic global în materie. Este un model de abordare și tipar de evaluare care se extinde și la celelalte sectoare globale ale dreptului internațional al mediului, precum cele ale biodiversității și poluării, constituindu-se în particularități ale dezvoltării sale.

Furnizând un cadru interpretativ și operativ novator, pentru a elabora și aplica politicile publice și reglementările juridice aferente, antropocenul și multiplele sale declinări conceptuale permit și o nouă perspectivă asupra fenomenului juridic și a rolului său în devenirea socială. Datarea intrării în antropocen în 1950, având ca reper geologic lacul Crawford din Canada, martor al alterărilor aduse mediului planetar de specia umană și civilizația sa, conceptul induce o nouă dimensiune și viziune asupra responsabilității, naturii și obiectivelor unui drept menit să guverneze tot acțiunea umană, dar într-un sens reparator, de reconsiderare și reorientare a acțiunii individual-societale spre alte finalități. Într-o primă etapă a unor asemenea reevaluări, redirectionări și conceptualizări, evoluțiile spre afirmarea unui drept al mediului și al climei devin inevitabile.